

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ե Ի

Ծ Ի Ա Ծ Ա Ն Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

ԶԱՓԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱԶԳԱՅԻՆ.

Ազգի մը իւր յափը ճանչնալուն օգտակար է, եւ ճանչնալուն վնասները

Աստուած միայն է անչափ եւ անսահման բնութիւն. վասնզի ոչ ինքը իրեն կատարելութեանցը կկամի կամ կարող է չափ մը՝ սահման մը դնել, եւ ոչ ուրիշը: Իսկ արարածը, այսինքն այն էակն որ իրեն գոյութիւնը ուրիշէն առեր է, եւ ոչ թէ ինքիրմէն է, հարկաւ չափ եւ սահման ունի ամէն կողմանէ, ըստ ժամանակի, ըստ տեղւոյ եւ ըստ ամենայն յատկութեանց եւ կատարելութեանց: Ըստ ժամանակի չափաւոր է, վասնզի ժամանակի մէջ սկսեր է իւր գոյութիւնը, եւ յետ ժամանակի կարող է վերջանալ՝ եթէ անժամանակ ստեղծողէն չպահպանուի եւ անմահութեան ձիրքը չընդունի: Զափաւոր է ըստ տեղւոյ, վասնզի չկրնար միեւնոյն ժամանակի մէջ ամէն տեղ գտնուիլ, այլ եթէ հոս է՝ հոն չէ. եւ եթէ հոն է՝ հոս չկրնար լինել: Զափա-

ւոր է եւ ըստ այլ ամենայն յատկութեանց, այսինքն կարողութեամբ հոգւոյ եւ մարմնոյ, գիտութեամբ մտաց, ազատութեամբ կամաց, եւ սոցա ամենայն հետեւանքներովը:

Ինչէն է ուրեմն որ շատ մարդիկ, եւ ընդհանրապէս ամենայն մարդիկ, իրենց չափը չեն ճանչնար. ինչէն է որ կամ անչափ անսահման կարողութեան տէր կճանչնան իրենք զիրենք, եւ կամ ունեցած կարողութիւններն իրենց աչքին չափազանց կերպով մեծ կերեւնայ: — Այս խեղճութեան առաջին եւ զխաւոր պատճառ՝ նոյն իսկ իրենց խելքին չափաւորութիւնն է, ինչպէս որ կարճատեսութեան զխաւոր պատճառ՝ մարդու աչքին տկարութիւնն է:

Կարելի բան է արդեօք որ մարդս իրեն չափը ինչպէս որ պէտք է գիտնայ կամ ճանչ-

նայ: — Ոչ. մարդս իրեն կարողութեանը ճիշդ չափը անկարելի է որ ճանչնայ՝ ի՞նչ ճանաչողութեանը անկատար լինելուն համար. բայց կարող է աշխատիլ, եւ պէտք է աշխատի հասկընալու թէ իրեն այլ եւ այլ կարողութիւնները ի՞նչ աստիճանի պակասաւոր են: Այս աշխատանքը մեզմէ կպահանջէ ուղիղ փիլիսոփայութիւնը՝ երբ կրսէ թէ ինքզինքդ ճանչցիր. „Ծանիր զքեզ“. զնոյն կպահանջէ մեզմէ քրիստոնէութիւնը՝ երբ կպատուիրէ որ խոնարհ լինիմք, այսինքն մեր չափէն վեր չուռիմք չհպարտանամք. եւ երկուքը մէկէն անթիւ անհամար օրինակներով ու պատմութիւններով կհասկըցնեն մեզի՝ չափ չգիտնալուն անբաւ վնասները, եւ չափաւորութեան՝ ինքնաճանաչութեան՝ խոնարհութեան մեծամեծ օգուտները:

Շատ անգամ խօսք եղած է թէ ընդհանրապէս մեր ազգը խոնարհամիտ է, իր չափը ճանչցող է, ուրիշներուն վրայ հպարտանալու սովորութիւն չունի, ուրիշներուն հետ արհամարհանօք չվարուիր, ամենուն ալ գուլի կը ծռէ, ամենուն ալ կամքը սիրով եւ հպատակութեամբ կկատարէ: Իրան է արդեօք այս խօսքը: — Ազգիս անցեալ ժամանակներուն պատմութիւնը գիտցողը, եւ նորա այժմու վիճակին կատարեալ տեղեկութիւն ունեցողը պէտք է վկայէ՝ թէ ուրիշ քանի մը ազգաց եւ ժողովրդոց հետ համեմատելով՝ կարելի է ըսել թէ մեր Հայոց ազգը յիշաւի այդ գեղեցիկ կատարելութիւնը ուրիշ շատերէն աւելի ունի: Բայց մեծապէս կսխալի կամ կխաբուի՝ թէ որ միտքը դնէ թէ ինչպէս որ պէտք է կը ճանչնայ Հայը, եւ ամենայն Հայ, իւր չափը, իւր կարողութիւնը, իւր ամէն բարոյական եւ նիւթական յատկութիւնները, ըստ այնմ կը վարուի օտար ազգաց հետ, եւ ըստ այնմ կը վարուի իւր համազգի եղբարքը հետ:

Տգիտութեան վիճակը իրաւամբ տղայութեան վիճակին նմանցուցեր են մարդիկ ամէն ժամանակ. ոչ տղան իւր կարողութիւնը կը ճանչնայ եւ ոչ տգէտը. տղան կարծէ թէ ձեռքէն ամէն բան կուգայ, տգէտը կարծէ թէ ինքը ամէն բան կհասկընայ. իսկ մեծահասակն ու գիտունը երկուքին վրան ալ կծիծաղի ու կխղճայ: Դանի որ մեր ազգը տգիտութեան վիճակէն բոլորովին դուրս չէ ելած, ինչո՞ւ զաքմանայ որ զինքը շատ անգամ տղու տեղ կդնեն յառաջադէմ ազգերը, ու իւր չափը չը ճանչնալուն վրայ խղճալ կցուցընեն: Սակայն ինչպէս որ այս եւ այն տղուն, այս եւ այն

տգիտին մէջ տարբերութիւն կայ, այսպէս ալ մեծ զանազանութիւն կտեսնուի մեր ազգին եւ ուրիշ քանի մը արեւելեան ազգաց մէջ: Եթէ մեր ազգը տգիտութեան գերութենէն դեռ բոլորովին չէ ազատած, գոնէ հասկըցած է եւ օրէ օր աւելի հասկընալու վրայ է իւր գերութեան թշուառութիւնը. ուստի եւ շատ տարբեր է այն արեւելեան ազգերէն որ իրենց տգիտութիւնը եւ իրենց գերութիւնը ճանչնալու անգամ փոյթ չունին, թող թէ անկէջ ազատելու ջանացողութիւն:

Միայն թէ մեք ալ պէտք չէ որ խաբեմք մէկզմէկ եւ զմեզ. պէտք չէ դնեմք մտքերնիս որ իբր թէ չունեցած կատարելութիւննիս ունիմք: Եթէ հիւանդ չեմք ճանչնար զմեզ, գոնէ հիւրընդրալ, այսինքն հիւանդութենէ նոր ելլող եղածներս գիտնամք ու առողջ մարդու պէս չխրոխտամք, խոշոր խոշոր չխօսիմք, չըրած բաներնուս վրայ չպարծենամք, չընեալու բաներնուս վրայ ալ լալկան (լաւակ) տըղոց պէս չնստիմք չողբամք: Եթէ կան մեր մէջ քանի մը առողջներ, յիմար են եւ կատաղի յիմար՝ եթէ հիւանդներուն վրայ կբարկանան ու կնախատեն զանոնք. եթէ կան քանի մը ուժեղներ, բարբարոս են եւ անողորմ՝ եթէ տկարները ոտքի տակ կառնեն. եթէ կան քանի մը գիտուններ, անմիտ են եւ անզգամ՝ թէ որ տգէտներուն միամտութիւնը իրենց չարութեանը, շահասիրութեանը, փառասիրութեանը զոհ ընել կուզեն:

Բայց մեք մէկդի ձգեմք մասնաւորները. ազգիս մեծ մասին հետ խօսիմք, եւ ընդհանուր ազգերնիս յորդորեմք որ աշխատի ինքզինքը, իրեն օգուտն ու վնասը, եւ առհասարակ իրեն չափը եւ վիճակը ճանչնալու:

Եթէ հին Յունաց իմաստասէրները շատ խելացի եւ օգտակար խրատ տուեր են իրենց ազգին՝ երբոր ըսեր են թէ „Ծանիր զքեզ“ — ճանչցիր ինքզինքդ, ահա Մովսիսի ձեռքովը գրուած սուրբ Գիրքը վաղուց ըսած է Իսրայէլացւոց եւ բովանդակ ազգի մարդկան՝ թէ „Հայեանց իքեզ“ — դուն քեզի նայէ, ինքզինքդ դիտէ՝ հասկըցիր, չափդ գիտցիր: Հայեանց իքեզ, ըսեմք ուրեմն մեք ալ մեր ազգին. հասկըցիր քու ինչ ազգ՝ ինչ ժողովուրդ լինելդ, հասկըցիր քու կարողութիւնդ ու կարօտութիւնդ, եւ ըստ այնմ ջանքդ աւելցուր օրէ օր աւելի յառաջադիմութիւն ընելու ամէն աղէկ բանի մէջ:

Ո՛րչափ օգտակար, որքան գեղեցիկ բան է չափաւորութիւնը, այսինքն իւր չափը գիտ-

նալը, իւր կարողութեան դուրս չելլելը: Պատիւ ըսածդ իւր չափը գիտցող մարդուն ետեւէն կվազէ. յաջողութիւնը իւր չափը գիտցող մարդուն ամէն ձեռք զարկած բանին ընկերն է. յառաջադիմութիւնը իւր չափը գիտցող մարդուն սովորական ընթացքն է: Չափը գիտցողը եթէ աղքատ լինի եւ եթէ հարուստ, երջանիկ է. իսկ չափը չգիտցողը թէ հարուստ լինի եւ թէ աղքատ, խեղճ ողորմելի է:

Հայեանց իքեզ,—ծանիր զքեզ, զիտցիր քու չափդ, ըսեմք ուրեմն մեք ալ մեր սիրելի ազգին ընդհանրապէս, եւ իրարու եղբայրաբար: Մի պարծենար այն աղէկութիւններուն վրայ, որ եթէ ատենով ունեցեր ես՝ գէթ այժմ կորսնցուցեր ես. չափդ զիտցիր: Մի վատներ այն հարստութիւնդ, որ եթէ ժառանգութեամբ ձեռք չես բերած՝ գէթ աշխատանքով վաստակեր ես, ու դարձեալ կրնաս աղքատնալ. չափդ զիտցիր: Մի հպարտանար յաջողակութեանցդ վրայ որ քու աչքիդ բան մը կերեւան, բայց թէ որ ուրիշ զանազան ազգաց յաջողակութեանցը հետ համեմատես՝ կամ քիչ ես եւ կամ ոչինչ. չափդ զիտցիր: Մի լքանիր, մի վհատիր, քու խեղճութիւնդ, պակասութիւններդ, կարօտութիւններդ, աղքատութիւնդ, սակաւութիւնդ, տկարութիւնդ, տգիտութիւնդ տեսնելով. չափդ զիտցիր եւ ջանքդ աւելցուր, այդ խեղճութիւններէն դուրս կազատիս:

Ազգը՝ ժողովուրդը մասնաւոր մարդու պէս է. եթէ իւր չափէն դուրս ելլէ ու հպարտանայ, Աստուծոյ եւ մարդկանց ստեղծելի եւ պիտաւոր կկենի. եթէ անոր ներհակ՝ իւր չափը՝ իրաւունքը՝ արժանաւորութիւնը մոռնայ եւ վատանայ, դարձեալ ատելի է Աստուծոյ եւ զգուշի մարդկանց: Հերիք մոռցաւ մեր ազգը իւր ազգութիւնը, այսինքն իւր պատուական լեզուին եւ ուղղափառ սուրբ Հաւատքին յարգըն ու արժանաւորութիւնը: Հերիք խօսեցաւ՝ գոնէ ըստ մասին, ամէն տեսակ լեզու՝ իւր նախնեաց յստակ ու հարուստ լեզուէն իզատ: Հերիք ընդունեցաւ, գոնէ ըստ մասին, օտար ազգաց դաւանանքները՝ իբր թէ ձանձրացած լինէր իւր անարատ ու պատկառելի եկեղեցւոյն գեղեցիկ դաւանանքէն: Հերիք երկրեցուց զլուսը՝ իրմէ բարբարոս եւ իրմէ տկար աւագակներուն առջեւն ըսելով. «Սուր քո եւ պարանոց մեր. կապանք քո, եւ ձեռք եւ ոտք մեր. յափշտակութիւնք քո, եւ որդիք եւ կանայք մեր. հարստահարութիւնք քո, եւ արծաթ եւ ամենայն ստացուածք մեր»: Ժամանակ է իւր չափը, իւր յարգը, իւր արժանաւորութիւնը ճանչ-

նալուն: Ո՞չ ապաքէն առ այս կյորդորէ զմեզ բանիւ եւ գործով եւ օրհնաբանեալ տէրութիւնս Ռուսաց, երբոր ամենայն միջոց եւ դիւրութիւն եւ արտօնութիւն կշնորհէ մեզի ազգային լեզուն եւ կրօնը եւ ամենայն գեղեցիկ յատկութիւնները պահպանելու համար: Ո՞չ ապաքէն առ այս կյորդորեն զմեզ նոյն իսկ Օսմանեանց եւ Պարսից հզօր տէրութիւնները (որոց լայնատարած գաւառներուն ապստամբ կուսակալներէն ատենով այնքան նեղութիւն կրեր է մեր ազգը ընդդէմ կամաց նոցին) օրէ օր ջանքերին կաւեցընեն որ խոհական բարեկարգութեամբ երջանկացընեն իրենց հպատակ ազգերը: Ուրեմն մինչեւ երբ պիտի վատանայ մեր ազգը, եւ իւր յարգը պիտի չհասկընայ՝ ըսելով. «Միթէ մերն ալ ազգ է, միթէ մերն ալ լեզու է, միթէ մերն ալ պատմութիւն է, միթէ մերն ալ մատենագրութիւն է, միթէ մերն ալ ուղղափառութիւն է...»: Այո՛, այո՛, գտներ են ատեն ատեն, եւ կգտնուին նաեւ այժմ այնպիսի խորթաբարոյ որդիք Հայկայ եւ սրբոյ Լուսաւորչին՝ որ մինչեւ այս վերջին պիտաւոր հայոյնութիւնն անգամ կընեն՝ որպէսզի իրենց վատութիւնը, իրենց շահասէր օտարամոլութիւնը արդարացընեն. Ամօթ իրենց երեսին որ մինչեւ այս աստիճանի իրենց չափը չեն գիտեր:

Բայց եւ հերիք խեղճուցին մեր ազգը քանի մը խելեր, որ իրենք իրենց չափը ամենեւին չգիտնալով, եւ ազգին տկարութեան ու տգիտութեանը վրայ անմտաբար բարկանալով, գետինն ընկած տկարին ոտնհար եղան ու կանչուրուտեցին թէ «Ի՞նչ կեցեր ես, ազգ» Հայոց, եւ քալէ, առնալ վազէ, յառաջադէմ ազգերուն հետ այժմէն քու ոյժդ չափէ, նայէ որ անցնիս զանոնք: — Ինչո՞վ. — եկեղեցիներդ «փակէ՛ թէատրոններ բաց, եկեղեցականք նախաւէ, միայն մեզի պէս... աշխարհականաց ձեռք տուր զաւկըներդ. նախնեաց լեզուն իբր անիմանալի եւ ժանգոտ հնութիւն՝ մէկդի՛ ձգէ, մեր նորահնար օտարախորթ լեզուն առ. ոչ մեծը ճանչցիր ոչ փոքրը, ոյժդ չը հասած տեղը չար լեզուդ հասցուր, լեզուիդ ալ ժանտ թոյնը խեղկատակութեամբ քաղցրացուր. նախանձուդ կատաղութիւնը կշտացընելու համար՝ դժոխային երազներով սիրտը զովացուր, փրփրացեալ դիւահարի պէս՝ մերթ ծիծաղէ լրբաբար եւ մերթ ողբան այլ լանդակօրէն, եւ ճշմարտութիւն կփնոռեմ՝ ճշմարտութիւն կքարոզեմ ըսելով՝ խօսքդ գործդ եւ գրուածքդ ամէն տեսակ ստութեամբ

„լեցուր“: Հերիք խեցուցին, կըսեմ, մեր ազգը այնպիսի խեւերը այսպիսի խօսքերով ժամանակ է որ ճանչնայ ազգը իւր չափը եւ անոնց չափը, եւ այսուհետեւ չխաբուի յայնպիսեաց կամաւորապէս:

Խօսքերնիս հոս վերջացընելով՝ կրնամք արդեօք մեք ըսել թէ ազգին կարողութեան չափը որն է: Փորձեմք:

Մեր ազգն ալ ուրիշ ամէն ազգաց պէս ունի գովելի յատկութիւններ. որը բնական, այսինքն իւր բնաւորութենէն ու իրաւունածքէն առաջ եկող, որն ալ պատահական, այսինքն հին եւ նոր վիճակներէն առաջ եկած:

Գովելի յատկութիւններէն մէկն է անտարակոյս՝ բարեխառնութիւն, եւ ամէն տեսակ յառաջադիմութեան ընդունակութիւն եւ յաջողակութիւն: Այս ըսել չէ թէ անբարեխառն, անկարգ, կատաղի, անզգամ, անխիղճ մարդիկ չկան մէջերնիս, կամ թէ ամենայն Հայ հարկաւ ընդունակ է ամէն տեսակ գիտութիւն եւ ճարտարութիւն սովորելու. ոչ. այլ մեր խօսքը ընդհանուրին, այսինքն ազգիս մեծ մասին վրայ է: — Դարձեալ, մեր ազգին գովելի յատկութիւններէն մէկն է իւր հայրենի լեզուն եւ կրօնը՝ այսինքն Հայութիւնը սիրել: Այս ալ ըսել չէ թէ ամենայն Հայ ալ հայասէր է. ոչ. ապա թէ ոչ, պէտք չէր որ տեսնէինք մէջերնիս հայ-հոռոմներ, կաթողիկէներ, փրութէսթաններ, անտարբերեաններ. մեր խօսքը մեծ մասին համար է: — Դարձեալ, մեր ազգին գովելի յատկութիւններէն մէկն է հեռատեսութիւն, բարակամտութիւն, արթնութիւն եւ հաւատարմութիւն, որոց հետեւանքն է վաճառականութեան մեծ յարմարութիւն, խնայողութիւն եւ չարքաշութիւն: Այս ալ ըսել չէ թէ չկան մեր ազգին մէջ անխոհմներ, թանձրամիտներ, ապուշներ, խաբեբաներ, ազահներ եւ ունայնամիտ փափկակեացներ. մեր խօսքը մեծ մասին համար է: Եթէ Հայ մը այս գովելի յատկութիւնները կտեսնէ իւր վրայ՝ առանց անոնց հակառակ եղած պակասութիւններուն, իհարկէ կարող է ուրեմն ըսել թէ իւր չափը գիտէ, եւ իրաւամբ գոհ է եւ ուրախ իւր Հայութեանը վրայ:

Բայց մեր ազգն ալ իրեն համար քանի մը պակասութիւններ ունի, որոց մեծ մասը հետեւանք են իւր բազմադարեան գերութեանն ու անխիանութեանը: Եւ սոցա գլխաւորն եւ առաջինն է, ինչպէս որ յայտնի է ամենուն, նախանձու աշխարհակործան ախտը, որով մէկ Հայը մէկալ Հայուն յառաջադիմութեանը, մեծնալուն, փառքին պատուոյն, հարստութեանը, յաջողութեանը՝ այնչափ սաստիկ կնախանձին, որ մինչեւ աչքը կառնու ինքն ալ աղքատեալ՝ միայն թէ իւր ընկերը աղքատութեան մէջ ձգէ, ինքն ալ անպատիւ լինել՝ միայն թէ ուրիշին անպատուութեանը պատճառ լինի, ինքն ալ խեղճութեան թշուառութեան մէջ ընկնիլ՝ միայն թէ ընկերին յաջողութիւնը երջանկութիւնը չտեսնէ: Իհարկէ կտնուին մեր մէջ նաեւ այս ախտէն ազատ Հայեր, բայց միւսներուն բազմութեանը նայելով՝ քիչ են, անոր համար գրեթէ առակ եղած է շատին բերանը թէ Հայերը անմիաբան են:

Մեր ազգին երկրորդ պակասութիւնն է՝ իրենին չհաւնիլ, օտարի բաներուն կուրօրէն հաւնիլ ու հետեւիլ: Լեզու, երկիր, արարողութիւն, հագուստ, վարմունք, սովորութիւն, այն ժամանակը սիրելի են Հայուն՝ երբոր Հայութեան չեն, այլ կամ Թուրքի, կամ Պարսկի, կամ Ռուսի, կամ Գաղղիացոյ, կամ Անգղիացոյ, կամ Հռոմի, կամ Մաճառի, կամ նաեւ Ասորոյ կամ Մոլտովանի: Եթէ Հայ մը այս պակասութիւնը կտեսնէ իւր վրայ եւ կշանայ ուղղել, ըսել է թէ իւր չափը գիտցող է. յոյս կայ որ շտկուի:

Վերջապէս, եթէ յիրաւի կուզեմք ճշմարիտ յառաջադիմութիւն ունենալ բարեկրթութեան մէջ եւ աշխարհիս լուսաւորեալ ազգաց կարգը անցնիլ, հարկ է որ մեր չափը աղէկ գիտնամք: Մեր աղէկութիւններուն ճիշդ չափը գիտնամք որ ոչ վատաբար լքանիմք ու վիատիմք, եւ ոչ անմոտաբար հպարտանամք ու ամբարտաւանիմք. նոյնպէս մեր պակասութիւնքն ալ աչքերնէս չհեռացընեմք որ կարողանամք զանոնք մէջերնէս վերցընել. իւր չափը գիտնալուն օգուտները վայելեմք, եւ չափ չզիտնալուն մեծամեծ վնասներէն ազատ մնամք:

ՀՐԵՇՏԱԿՆ ՀԱՅՈՅ

Ա.

Ո՞ւր կերթաս պանդուխտ:—Տըխուր ու տըրտում
Այդ անհուն աւերցն ես մէջ թափառում.
Պահ մը հառաչես, կուկենաս պահ մ'այլ,
ձախտ վայրահակ յոգնած թրւի քայլ:
Ետին թէ դառնաս, թէ յառաջ գրնաս,
Ամէն տեղ սրգով սեւած կուտեսնաս,
Շըշուկ մը խորէն ազդէ քեզ սոսկում...
Է՛հ, թէ դու յաւէտ ըզցաւս ես սիրում՝
Տար մէջ այդ աւերց ըզքայտըդ մորթ.
Բայց ինչ 'տի գըտնաս... Ո՞ր սուր բըռնաւոր
Չեհաս հոն դիզել աւեր ընդ աւեր...
Ի՞նչ կարծես լըսել այս մահու տեղեր՝
Ուր միայն բուին ջայլեր կրհրնչեն.
Այո, թէ լաւեաց գաւառիս միջէն
Ուզէր քոյդ քընար թըռցընել մի երգ,
Մի կարծեր, պանդուխտ, թէ քոյին յեղերք
Սոխակն ու սարեկ պատասխան մի տան,
Կամ բըլուրն ու դաշտ լըսեն ու խայտան:—
Դարձիր, ո՛հ դարձիր, մի ճընշեր ըզծոց.
Դիտնս զայդ երկիր... — ԵՐԿԻՐ Է ՀԱՅՈՅ:—

Բ.

Բայց ինք ոչ դառնայ... գիտէ գիւր ճամբան.
Կարծես թէ յերկնից հնազանդի հրաման:—
Սիրտ իւր կըթընդայ երբ կոխէ գիողին,
Որ մերթ հոյակապ քաղաք կանգնէին.
Չորս դին ցիրուցան տաճարք եւ պալատ,
Եւ եկեղեցիք դարձեալ անապատ.
Պարիսպք որ զկայծակըն ծաղր առնէին՝
Արդ փըռուած խոնարհ դարձել հարթ գետին.
Հոն ուր բնակէին արքայք թագուհիք՝
Դայլն է գըրեր բոյն եւ աղուէս խըշտիք.
Արձանք որ քաջաց կանգնեալ անունով՝
Թաւալեալ, հոն իժ սողայ սուլելով:
Հոն այն դիւցազանց կործանեալ շիրիմք՝
Յորոց փառս եւ գործ մեծցան հայրենիք.
Եւ արդ սըրբազան ոսկերք ցիրուցան,
Վահ, խեղճ Հայք եւ ոչ ունին գերեզման...
Չըկայ ձեռք գըթած որ ժողովէ զնոսին,
Իիքուն հանգըստեան դարձունէ շիրմին.
Չըկայ հայրասէր սիրտ մը եռանդուն
Որ գըրկէ զանոնք տանի շըրթներուն,
Պագնէ զլոկ վըկայս այն պերճ Անցելոյն՝
Որ կայ զերդ տապալ բուրգ մ'իխարըսխոյն:

Գ.

Իսկ ինքը նրստաւ . . . : Արցունքոտ աչեր
Ընկան իփրոռւած սրգաժանգ զէնքեր.
Երկինք նայեցաւ, հառաչ մ'ետ հրաւառ,
Յուսահատ սրբոյն կարծես էր պատառ.
Թընդաց օդն, ու հով շունչն իյետ քաշեց,
Երասի ուռեցաւ, դընդըղներ գըլեց.
Դըղըրդին հովիտք, ոսկերք արթընցան,
Կարծեն թէ ըզփող լըսեն յարութեան . . .

Գոռան արձագանգը լերանց եւ ձորոց.
„Լըռէք, լըսեցէք, ՀՐԵՇՏԱՎՆ Է ՀԱՅՈՅ“:

Առաւ ըզքընար եւ կուգէր զարնել,
Երկնուսոյց մատուցէր թըլին կարկամել.
Ձեռք որ են սովրած խընդից յալէլուս,
Իճնչպէս շարժին յողբ խառնեալ յարտասուս.
Իճնչպէս խընդութեան զարնեն մի դաշնակ
Հոն՝ ուր տան ըզգանգ շիրիմք՝ աւերակ.
Իճնչպէս ըզյուսոյ աւետիս հընչել
Ուր յոյսն ըզվերջին բարեւն է աըւել . . . :

Եւ ընկաւ քընարն իծոց Հրեշտակին,
Կարծես ձայնն անուշ հատեր իկըրծին:

Այսպէս եւ թրոշուն ոյր կըտրեր է շունչ՝
Վերջին մ'իծոցէն արձակէ շըշունչ.
Կըծալէ զթեւիկ, բըբեր կըփակուին,
Գլուխն իվայր ծըռի, գըլորի յովտին:

Բայց մահադիտակ պանդըխտին ճակատ՝
Ահա կուվառի յանկարծ քան գիրբատ.
Սեւ սեւ աչքերէն բոցեր կարձակին,
Կանգնի զինչ բըլուր հասակ Հրեշտակին,
Իակընափշ Մասեաց հալուր սաթերուն՝
Կարծես հին զՍ.գեղ խընդրէ իյամպուն,
Որով հաշտութիւն Աստուած խոստացել . . .
Եւ զՍ.գեղ լարողն էր ինք Գաբրիէլ:

Եւ բարբառ հընչէր լերանց եւ ձորոց.
„Լըռէք, լըսեցէք, ՀՐԵՇՏԱՎՆ Է ՀԱՅՈՅ“:

Դ.

„Աստուած իմ, գոչեց, նայեցաւ յերկին,
Լըսէ զձայն պանդուխտ Հրեշտակապետին,
Որ թողած զեթեր, թողած զիմա երամ՝
Եւ իջեալ յերկիր զբախտն Հայոց ողբամ.
Իջայ՝ որ զիմ լաց չըտեսնայ երկին,
Եւ մի ովսաննայք յիմ հառաչ կըտրին:

Ահա երջանիկն այն երբեմն երկիր. —
Գըլխոյն իւր պրսմկ թափեալ մահակիր . . .
Իբր ըզնոր՝ Բաբէլ տապաստ իգետին.
Ո՛չ եւս արթըննայ իձայն իմ թեւին:

Զի, Տէր, զաջ գրթոյդ իրմէն յետ առած՝
Զախով թօթափես հարուած իհարուած.
Որչափ ունէր փառս՝ այնչափ արդ նախատ,
Եւ խուզ խաւար սեւցեր է ճակատ:

Բայց դու զՀայաստան գրգռէիր իսէր,
Զնա իւր հայրենիս Հրեշտակդ էր կարծեր,
Մինչ զԱդին եդեր նախանձորդ երկնից.
Ինչ ուրախ էի ես այն օրերից
Ուր զիս հայրական գրթովդ ընտրելով
Հրամեցիր սիրեմ ու հրսկեմ զանով.
Ինչպէս բարձր էր գլուխս իմէջ հրեշտակաց,
Ինչպէս կորակոր արդ հեծեմ, Աստուան . . .
Ինչո՞ւ արդ յաւեր առնես զՀայաստան,
Վասն մյն զի դրբախտ էր նախ փափկութեան.
Եւ որ նախ եղել յօրհնել ըզքո լոյս՝
Թաւալես այսպէս իմութ մահասոյց:
Ինչո՞ւ յանդընդոց ընկըղմել յատակ
Զայն որ բարձրացան այնչափ ձեռքիդ տակ:

Ո՛հ, բայց դժբերակ յողէտս Հայաստան
Երբէք չըմոռնայ ըզփառսն յաւիտեան.
Անցեալ իւր շրքեղ պատէ զիւր գրբուս՝
Ինչպէս ամբողջան ամպ կայծակնաբուխ.
Եւ ես յապագայն հայիմ յուսահատ,
Եւ ցաւոցս աճի հետ սիրոյս հրբատ:

Ե.

„Ո՛վ, ո՞վ ցամքեցնէ զաչացս աղի ջուր.
Յնրբ զաղեղ Հայկայ տեսնամ ես փրջուր . . .

Ամէն տեղ աւերք մեծութեան, փառաց,
Ամէն տեղ ըստուերք մահու դագաղաց.
Եւ ես զերդ մարմար արձան մի սպիտակ
Որ ժողվէ թեւերն ու գլուխ վայրահակ՝
Դիւցազանց շիրմաց հրսկելով իլաց,
Լամ եւ ես վերայ մեռեալ կենդանեաց . . .
Լամ եւ մեռելոց՝ ոյց փառք մոռցրել,
Եւ անուանք նոցա թաղեալ են յաւեր . . . :

Սակայն բարութիւնդ որ չունի սահման՝
Պիտի չբուփոփէ եւ զխեղճն Հայաստան . . .
Երբ տեսնեմ ձեռքիդ կայծակներ մարած,
Նայիս ու յըպտիս գրթովթեամբ, Աստուան:

Նայէ այս կործան տանց ու պալատանց,
Եւ զի գրթած ես՝ ներէ՛ գէթ հիմանց . . .
Զրհասնիր քեզ սուգ սուրբ Նկեղեցեաց,
Զնս տեսնար ըզխաչ գետին ջախջախած.
Ո՛հ, թէ զնախատինս տեսնես քո այսքան՝
Պէտք է, Տէր, յիշես ըզհին Գողգոթան: —

Յիշէ, Տէր, յիշէ զի զփառացն օրեր
Հայն իվիշա եւ ցաւս Խաչիդ է նուիրեր . . .

Եւ թէ ցարդ մոռցար՝ բայց տես դեռ երկիր
Զըչորցաւ զանգեալ յարեճէ կարմիր.
Դա մարտիրոսաց բիւրաւոր արիւն՝
Որ քեզ բողոքեն խընդրեն „Դըթուծիւն“:

Բայց թէ պիտի զոհ մ'ալ ցաման քոյին՝
Աստուած, թողութիւն տուր այս խեղճ Ազգին.
Յիմ գըլուխ թափէ զահաւոր կայծակս . . .“ —

Ասաց ու ընկաւ իծունկ յաւերակս: —

Եւ ահա Մասեաց իգլուխ Ծիածան,
Եւ Տէր երեւցաւ իհուր փայլական.
Նայեցաւ իծպիտ առ Հրեշտակն Հայոց,
Եւ գոչեց Աստուած իմիջոյ ամպոց.
„Փըրկեծի, ԴԱՐՁԵԱՆ ԿԸՓԸՐԿԵՄ ԸԶՀԱՅՍ“:

Իսկ Հրեշտակն Հայոց երբոր լրսեց զայս,
Սիրտ զըւարթ տրոփեց, ըզլայն բացաւ թեւ,
Սլացաւ իՄասիս, ապ' յերկինս թեթեւ: —

Զ.

Քընարն այն ատեն պըրծաւ իձեռաց,
Եւ զլորեալ յերկիր՝ արըտմագին հեծեաց: —

Անշարժ յահուզող ըզհետ Հրեշտակին
Աչքերս մինչ յաթոռն Աստուծոյ ելին.
Շըլացան յայն՝ լոյս բիբք իմ բոցակէզ,
Հրեշտակն, եւ տեսիլ լինէին անտես:

Բայց բոց էր ճակատս եւ բոց իհոգիս,
Իբր ըզմորենին անծախ վառէր զիս.
Բոց՝ որ սըրբեալ սիրտ յունայն ըզգածմանց՝
Ըզտուրբ բորբոքէ անդ սէր Հայրենեաց:

Յիշեցի յայնժամ որ եւ ես պանդուխտ
Երկար ատենէ բոլոր սիրտս եւ ուխտ
Նըւիրել էի յիմ քաղցր Հայաստան.
Եւ իբրու զըտեալ զանձ փառս յաղթութեան՝
Գետնամած պագի վեր առի զըրնար,
Եւ խուրբ աւիւն թըրթուցուցի լար.

Սիրտ իմ բարձրացաւ, եւ յերկինս իվեր
Թռուցի եռանդուն ովսանայս առ Տէր: —

Է.

Երկար դեռ եկի ման աւերց միջում՝
Զոր կանգնեցէ՝ օր մ'Աստուծոյ խոստում.
Քաջաց ու սըրբոց ոսկերաց վըրայ
Հաւատարմութիւն ցըմահ երդուընցայ:

Այո՛, աշխարհի քարոզեմ համբուն
Ըզքաջ Հայոց վէպս վեհ գործովք զեղուն.
Սովրին ական ամեյ յաղետից մերոց,
Եւ թափեն արցունք մը իյուշ ՀԱՅՈՅ:

ԱՌԱԿ

ԽԱՔԵԱԼ ԵՒ ԽԱՔԵՐԱՅ.

Խաբեալ և Խաբերայ.

Աշխարհիս մէջ ամէն տեղ երկու տեսակ մարդիկ կան.

Ոմանք խաբող անբաժան, ոմանք խաբուող բացբերան,

Աստուած չընէ որ լինիս դուն առաջնոց չար դասէն,

Իայց երկրորդէն ալ փախիր, թէ ոչ՝ յիմար ես կըսէն:

Քանի քանի սրբիկայք կըճախեն սուտ ապրանքներ,

Սուտ լուր, սուտ լոյս՝ զիտուծիւն, խաբեական ուսմունքներ,

Տրգետ խեղճերը թալլեն կըթողուն ծաղր ու ծանակ . . .

Ահա քեզ այն անխրդճից եւ խրդճալեաց օրինակ:

Ատենով մարդ մը կար՝ չափաւոր ըստրկի տէր,
Մեծափոր եւ բարեմիտ, բայց կարծեօքն ուսումնասէր.
Սա իրիկուն մը ուշ տաւեն ծանրը ծանրը քալելով
Դէպ իտունը կը դառնար՝ սիրտը գոհ՝ ինքն ապահով:

Մարդուն մէկն աչքը տընկած՝ կեցեր լուսինը կը դիտէր,
Օրերով փորն անօթի,
Ինքն ալ մեծ վարպետորդի.

Մեր ծերունկն հետաքրքիր՝ կարծեց թէ նա բան մը գիտէր.
Ինքն ալ հոն բերանաբաց խորը մոլոր վեր նայեցաւ.

Սրիկային ալ այն պէտք էր. իսկոյն քովիկը մօտեցաւ,

„Պարոն, գիտնա ինչ կայ, ըսաւ, այս կիտին“.

— Ի՞նչ կայ, չգիտեմ — պատասխանեց ծերունին.

„Մեծ խաւարում. ահա մըթնի կը լուսին“.

— Ի՞նչ կասես, ո՞ւր է, չեմ տեսնում տակաւին:

„Մին լաւ նայիր. այնպէս պակսի լուսնին շող

„Որ ժամացոյցդ անգամ տեսնալ չես կարող“:

Մինչդեռ երկինք աչքը շրտկած

Կը նայէր նա ապուշ ապուշ,

Մարդ՝ ժամացոյց՝ թըռան յանկարծ:

Ջրղջաց ծերունկը, բայց խիստ ուշ:

ՄԱՅԻՍ ԱՄՍՈՅ ԿՈՌԻՆԿԸ

Ե Ի

ԿԱՐԵՆԵՍՆ ՅՍ.ԿՈՐ ՎԱՐԺԱՊԵՏԻՆ ՄԷԿ ՅՅԴՈՒԱԾԸ.

Թիֆլիզու „Կռունկ Հայոց աշխարհին“
ըստւած պատուական ամսագրոյն հինգերորդ
տետրակին մէջ երկու յօդուած կարդացինք՝ ա-
մենայն ազգասիրաց մտադրութեանը արժանի:

Առաջինն է Աղաբեկեան Պարոն Մարկոսին
գրուածքը՝ այս վերնագրով. „Խօսք մեր Հայոց
աշխարհին որդւոցս ազգային եւ բարոյական
լուսաւորութեան վրայ“. յորում խոհական հե-
ղինակը ճշմարիտ ազգասիրութեամբ վառուած
կյանդիմանէ ու կհերքէ *պառլիսկ* լուսաւորու-
թիւնը. այսինքն կաթոլիկներուն մեր ազգին
եւ եկեղեցւոյն տուած վնասները մէջ կը բերէ,
եւ յաջորդ տետրակաց մէջ կխոստանայ հեր-
քել *բողոքական* եւ *խնաստասիրական* ըստւած լու-
սաւորութիւնները:

Երկրորդ յօդուածը Կարենեան Յակոբ վար-
ժապետին ողջամիտ եւ գեղեցիկ մէկ գրուածքն

է՝ ընդդէմ այն անհիմն խօսքերուն որ կտա-
րածեն ոմանք ասդիս անդին որ իբր թէ մեր
ազգին մէջ կաթոլիկ եւ փրոթէսթան դար-
ձողները՝ սկսեալ են այս միջոցիս կարգէ դուրս
կերպով մը բազմանալ:

Այս գրուածքը այնքան ախորժելի եւ օգ-
տակար երեւցաւ մեզի որ արժան համարեցաք
ամբողջ հրատարակել օրագրոյս մէջ. եւ միայն
լեզուն (որ Թիֆլիզու մաքուր աշխարհաբառն
էր) հարկ համարեցաք սակաւիկ մը փոփոխել
ու այս կողմերուն եւ Տաճկաստանի Հայոց
ոճոյն նմանցընել, որպէսզի մեր ընթերցողացն
աւելի դիւրիմաց՝ ուստի եւ աւելի օգտակար
լինի. — յոսամբ թէ պատուական հեղինակին
մտքին ալ համաձայն է այս մեր մտածութիւնն
ու դիտաւորութիւնը:

«Մեղու Հայաստանի» անուանեալ շրագրին տարւոյս մայիսի 21-ին տպագրած ազգային յօդուածին վրայ քանի մի խորհրդածոքիւնք:

„Ամսոյս 22-ին Հոգեգալսեան կիրակի առաւօք, սուրբ պատարագին ներկայ գտնուելէս յետոյ տուն դարձայ, եւ այդպէս մեզ զբօսելով կգումարանայի բնութեան գեղեցիկ տեսարաններով: Արդե՞ն հոգիս զմայլած եր նոյն առաւ Եկեղեցւոյ խորհրդական երգեցողը, Հոգւոյն սրբոյ վերնասունը իջնելուն հրաշալի պատմութեամբք եւ նոյն օրը կարդացուած հոգեւոր աղօթքներով: Բնութիւնն անգամ կարծես քէ զուարճութեամբ տօնակից եր մեզի այն հրաշալի օրը: Օղբ պարզ եր եւ զով. Կուր գետք իւր սովորութեանը հակառակ հսկայաբայ կանցներ դարիւ եւ դարիւ. հանդիպակալ լեռներն ու դաշտերը կծածանիին կանաչազարդ եւ ծաղկափրփր տեսիլներով. եղակայ այգիներէն կուգային Թիֆլիզու զբօսասէր ժողովրդոց երգերուն եւ նուագարաններուն ձայները. կրօնասէր ժողովուրդը՝ մանաւանդ կանայք՝ շատերը բոսիկ ոտով արդեն խումբ խումբ յետ կղաւնային Թիֆլիս եւ Ծիրանաւորի ուխտատեղիներէն, ուր զնացեր էին կես զիշերէն իւրեր:

„Ուրախաւիք եր նմանապէս իմ Տխուր արժիւ, որ այն օրը՝ Սոյոյակի ջրի հերքը իմս լինելով՝ պարզ ու յստակ առուն կարկաշտով կանցներ ծառերուն ու ծաղկերներուն տակէն. ծաղկանց քաղուհի վարդը այնքան շատ քաջուր եր, որ իւր անուշ հոտովը բոլոր այգիներ լեցուցեր եր: Այսպիսի հոգեկան եւ տեսանքի ուրախարար բաներով միտքս վերացած, եւ ինզկիմս եղեմական դրախտին մեջ կարծէի. բայց վա՛յ ինձ, որ Հայուն նրազը մինչեւ իրոյս վառեր է՝ որ իմս վառի, որ Հայուն հրեմուսնը երկարատեւ եղեր է՝ որ իմս լինի. կարծես քէ Հայը ստեղծուած է լացի եւ սգի համար: Ես այն օրը կսպասէի քանի մի բարեկամներու այցելութեան, եւ միտքս դրեք էի լաւ ուրախութիւն մի ընել երգեցող եւ բերկրական զրոյցներով: Բայց հակառակը պատահեցաւ. ինչպէս որ ասուած է, «Խորհուրդ մարդկան, կամք Աստուծոյ»։ յանկարծ տուին ինձ շաքար օրումս «Մեղու Հայաստանի» լրագիրը: Ես օրագիր եւ լրագիր կարդալը շատ կսիրեմ եւ ձեռքս հասածին պէս անյազաբար կկարդամ, բայց այս անգամ նախազգացութեամբ մը մեկդի դիւ լրագիրը եւ իմ առաջուան զբօսանքներովս եւ մտածականներովս կգումարանայի: Լրագիր բերողը քսաւ ինձի քէ այս համարին մեջ բաւական ազգային տեղեկութիւնք կան: Այս բառերը լսելէս յետոյ, քէ որ երեւակայական կախաղանեայ պարտեզի մեջ եւս լինեի, անկարելի եր որ չկարդայի այն ազգային տեղեկութիւնք: Զեռք առի լրագիրը, նստայ քաղցրահոտ փռաքի ծառին տուփին տակը եւ սկսայ կարդալ, եւ մասիսը գրաւեալ հանեցի որ իմ սովորական դիտողութիւններս նշանակեմ: Ահա կարդացած ազգային լուրերս. Երկու քանի մի Սրբազան Կաթողիկոսէն խաչ արեւ եւ. նշանակեցի—Աստուած քարի վայելումը

այս: Յետոյ, Թիֆլիզու մեջ հայու մը տուն կայծակ զարկեր է, բայց վնաս չէ տուեր.—Է՛հ, փառք Աստուծոյ: Յետոյ, Շուշուի գեղին մեջ երկու հայ մարդ իրարու հետ կռուել են, մեկն զմիւսը դաշոյնով (խանչեցողով) վիրաւորել ու փախել է.—Դրոշմներն մեծ քարն են տուել: Յետոյ, Բօշալուի եւ Ղազալի կողմերը երաշուքիւն եղեր է. Հաղթասայ Սուրբ Նշանը տարե քափօր քեր են, իսկոյն առաս անտեւ եկեր է եւ շարունակ կուգայ.—Դոհորքիւն Աստուծոյ, քոյ առաջին հրաշքներու չհաւատացողները: Յետոյ . . . այս յետոյ է բանը:

„Պարոն Սկայորդին Մոսկովէն յուղարկել է լրագրի խմբագրին զանազան ազգային տեղեկութիւններ, որոց զլսաւորը քարգմանել է Ռուսաց «Հիւսիսային Մեղու» անուանեալ լրագրէն. յորում կգրէ կարողիկ եւ փրօքեքան միսիօնարներուն յառաջադիմութիւնքը Անաստուին մեջ, որոնք իբր քէ իրենց աղանդները տարածել են այն տեղի Հայերուն մեջ. յանուանել կըցուցնէ քէ որ քաղաքին մեջ՝ որքան Հայ կարողիկ կամ փրօքեքան դարձել են. այս պատճառն ալ կըսէ քէ մեր խռովասէր հոգեւորականաց զայրակեցուցիչ ընթացքն է, եւ նոցա անդադար հակառակութիւնը ժողովրդականաց հետ, եւ այլն:

„Այս յօդուածն որ կարդացի, կարծես քէ պաղ պաղ ջուր լցին գլուխս. բոլոր բերկրական մտածումներս ոչնչացան, եւ քանզի մառախուղ մը պատեց արժիւ վրայ. գլուխս ծռած տեսնում տխուր սկսայ պարսիկ այգւոյն նեմեղեաց մեջ, մտածելով այս բօրաբեր լուրին վրայ. բաւական մտածելէս յետոյ, արդեն արեգական ջերմութիւնը սկսաւ սասկանալ, եւ ես սիպուռեցայ տուն երթալու. մնայ տեղեկս, առի բողբ ու գրիչը ձեռքս, եւ սկսայ գրել իմ խորհրդածութիւններս այս նիւթիս վրայ հետագայ կարգաւ:

„Նախ զամացայ՝ քէ Մեղուին խմբագրիչը ինչ պաղ աչքով նայել է այն նամակին եւ այնպէս տպել է ինչպէս որ կըրպէ ձիւրաւներու եւ այլ մասնաւոր անցներու պատմութիւնը՝ առանց գոնէ փոքրիկ խորհրդածութեան: Զգիտեմ, Ռուսաց լրագրին քրթակիցը ինչ դիտարկութեամբ գրել է այդ լուրը, եւ ինչպէս կարծեմ զօրներ աւելցրելով. որովհետեւ այդ Պարոնը գիտնալով որ Տրապիզոն մեզմէ զնացող եկող շատ կան, վասնորոյ այն տեղի կրօնափոխներուն քիւր խիստ քիչ դրեք է, այսինքն տասնընից տուն փրօքեքան եղած. իսկ միւս քաղաքները, որ հաճապարհի վրայ չիմեցելով՝ մեզմէ երբեք հազիւ կլինի, ինչքան սիրք ուզեր է՝ այնքան է գրել: Զոր օրինակ. Մուշ քաղաքը, կըսէ, երեքհարիւր տուն փրօքեքան դարձել են, եւ երկուհարիւր յիսուն տուն կարողիկ: Արդե՞ն մեզի յայտնի է որ Մուշ քաղաքին մեջ չորսհարիւր տուն Հայ կայ. այս չորսհարիւր տունը երբ բոլորն ալ կրօնափոխ լինեին, տակաւին հինգհարիւրի չէր հասներ. որ մնաց որ նա չըսէր բոլորը. ուրեմն բուն Հայ մնացածներ եւս կան. եւ քէ ուսկից ու ինչ մտով աւելցուցեր է այդ գումարը, չգիտեմ. այսպէս պէ՛հ է հասկընալ միւս քաղաքաց կրօնափոխներուն մասին:

„Երկրորդ, չեմ գիտեր, Հիւսիսային Մեղուին քղ-
բակիցը կամ Պ. Սկայորդին ուսկից առեւ են որ
կրսեն քէ կրօնափոխութեան պատճառը հոգեւորա-
կանք են: Ռուսաց լրագրին քղբակիցը քիչ մի առաջ
կգրէ որ փրօքեքան եւ կաթոլիկ ֆարոգիչները Ա-
մասիայի, Մարսուանի, Թոխաթի, Խարբուլի (պիտի
ասէ Խարբուլը կամ Խարբէրը) Կեսարիայ եւ այլ ֆա-
ղափաց մեջ ձեռնադրած ուսումնարաններ հաստատեւ են
Աստուածաշունչ եւ օտար լեզուներ սովորեցնելու հա-
մար. նոքա կաշխատին իրենց հետեւողներուն զխա-
հարկը քեթեցընելու, ձեռնադրած կուսան հիւանդ-
ներուն, չֆառներուն կուսան դրամ, գիրք եւ այլ
հարկաւոր բաներ: Այժմ ինչպէս որոշեմք. այս պատ-
ճառներէն որք աւելի ազդեցութիւն ունի զգէ եւ աղ-
փաս ժողովրդեան վրայ. — կարծեմ վերջինը. եւ ինչպէս
կհաւատան կրօնափոխները կամ Պ. Սկայորդին, որ
օտարազգի ֆարոգիչները կարող են քեթեցընել իրենց
կրօնին հետեւողներուն զխահարկը (խարանը): Մին-
չեւ այս օրս Օսմանեան տէրութիւնը իւր հպատակ ազ-
գեւուն մեջ հարկապահանջութեան մասին ոչինչ գա-
նազանութիւն քած չէ եւ կարելի չէ որ ընէ: Չգիտեմ
ուսկից մտեր է ֆանի մի անձանց մեջ այս կորսական
սկզբունքը, որ ամենայն ձախող դիպուածներու պատ-
ճառ հոգեւորականքը կոչեն: Պարոններ, օտար ազ-
գերք՝ արասաւորելով մեր հոգեւորականներուն անուն-
ները, իրենց ներքին դիտաւորութիւնը ունին. մենք
եւս ինչո՞ւ չհասկընալով նոցա դիտաւորութիւնը, կը-
կրկնեմք նոցա խօսքերը: Օտարազգիք լաւ գիտեն որ
մեր ֆաղափական կեանքը վերցուելէն յետոյ հոգեւո-
րականք մեծ ազդեցութիւն ունեցեր են ժողովրդեան
կրօնը եւ ազգայնութիւնը պահպանելու կողմանէ.
նոքա այս երկպառակութիւնը ձգելով եւ ժողովուրդը
հոգեւորականներէն պաղեցնելով՝ իրենց նպատակն
ունին. մեք ինչո՞ւ ուրիշներուն ձայնին արձագանգ
դառնամք: Կարդացէք իւրաքանչիւր ազգի պատմու-
թիւնը եւ ցուցէք ինչի քէ որ ազգի հոգեւորական-
ները միանգամայն սուրբ եւ առաքինի եղեր են, եւ
միայն մեր ազգիւնը խռովասեր, փառասեր, եւ այլն:
Իմ կարծիքով՝ ազգ քսածդ նման է մեծ գերդասա-
նի. այս գերդասանին անդամները բաժնեւ են իրենց
մեջ այս քան կառավարութեան գործերը. մեկը դուրս
է հոգեւորական, երկրորդը երկրագործ, երրորդը վա-
ճառական, եւ այլն. բայց չգիտեմ, այդ քան մեջ երե-
զող մենք կամ կրակ պատահի, անոր անդամները
պաղ ւրճով յանձն կառնուին որ իրենց կայքը յափը-
սակութիւն կամ կրակին կերակուր լինին՝ անոնց պաշ-
պանութիւնը մեկմէկու վրայ ձգելով, ըսելով քէ այդ
իմ գործս չէ, անորն է. ոչ ապա մենք բոլորն իմաստին,
մեծ եւ փոքր, հոգեւորական եւ աշխարհական, ամե-
նայն հմարձ կրանցընեն իրենց սեպհականութիւնը
պաշտպանելու համար: Այժմ ինչե՞ն է որ մեր հազա-
րաւոր տարւան սեպհականութիւնները ձեռք հանե-
լու ասեն՝ մեք փոխանակ իմաստին կրակը մարելու,
զողերու դեմ կենալու, իրարու հետ պատերազմներ կը-
բանամք: Այդպիսով տուն չպստուիր, բարեկամք.
արի՛ք այդ կորսական քանապարհէն յետ կենամք,

մեր հիւանդ ոչխարը օտարի առողջ գազանէն լաւ
համարիմք: Դուք լաւ հասկըցէք որ փրօփականայի
եւ Ամերիկայի միսիօնարներն եւս մարդիկ են. այսօր
իրենց նպատակին հասնելու համար գառան զգեստ
հագեր են, բայց գալլ են. «Ի ստույն նոցա ծանօթիք
զնոսա»: Բարի մարդը սեր եւ միաբանութիւն կսեր-
մանէ, եւ ոչ երկպառակութիւն, կազ եւ կռիւ. նոքա
իրենց նպատակին հասնելու համար այսօր հոգեւորա-
կաններէն կապաղեցնեն ժողովուրդը, վաղը հայրենի
եկեղեցիէն, միւս օրը իւր կրօնէն. եւ այն ժամա-
նակը վնչ մեզի. մնաս բարով, կրսեմք, Հայ անուն
եւ ազգութիւն: Պարոններ, միանգամ դարձուցէք ձեր
աչքը դէպ ի Հայոց աղետալի պատմութիւնը եւ կտեսնէք
քէ ինչե՞ր չեն բեր մեր հոգեւորականքը հեթանոսու-
թեան, մահմէտականութեան, նաեւ քրիստոնէայ ազ-
գաց կրօնամուտքեան դեմ՝ Հայոց ազգիս կրօնը եւ
ազգութիւնը պահպանելու համար. այժմ եւս որքան
որ ձեռքերէն կուգայ, գրով եւ բանիւ կշանան իրենց
ազգը եւ եկեղեցին պահպանելու. բայց դիցով քէ
նոցա կարողութիւնը դոցա չարութենէն աւելի չէ.
դուք փոխանակ մերոնց վրայ յարձրկելու, ելէք աս-
պարէզ. իբրեւ հոգեւորական անձինք՝ նոքա իրենց
հոգեւոր գէնք կրանցնեն, իսկ դուք իբրեւ ֆաղափա-
գէս անձինք՝ ինչո՞ւ այդ խաբէքայ ֆարոգիչներուն
ֆաղափական նպատակները չեք յայտնէր ժողովրդեան,
եւ չեք հասկըցընէր քէ ձուկ բռնողը ձուկը ջրէն
ազատելու համար չաշխատէր, նա իւր փորուն եւ իւր
ֆակին համար կաշխատէ: Ինչո՞ւ չեք հասկընար, քէ
Հոռովայ պապականութեան մեջ մինչեւ վիզը քա-
ղուած հոգեւորականները եւ Ամերիկայի կեղծաւոր
ֆարոգիչները, ոչ քէ մեր հոգւոյն փրկութեան հոգն
ունին, այլ իրենց կողմը զօրացնելու, եւ բազմադա-
րեան ազգ մի աշխարհէս ջնջելու կաշխատին: Թող
Հոռովայ աղաղակէ, «Արեւոյ եկեղեցւոյն Հոռովայ
չիք փրկութիւն». քող փրօքեքանները աղաղակեն,
«Հայք նիւքապաշտ են, կուսապաշտ են եւ փրկութեան
անարժան» եւ այլն: Հայոց եկեղեցին իսկզբանէ անսի-
սիական լուծութեամբ՝ միայն իւր եկեղեցին պաշ-
տանելու կշանայ. ուրիշ քրիստոնէաները ոչ դժոխք
կուղարկէ եւ ոչ նոցա հերձուածող կրսէ, այլ ընդ
հակառակն կաղօքէ նոցա համար. «Վասն ամենայն
անձանց քրիստոնէից եւ քանց հաւատացելոց զսեր ա-
ղաչեցուք». եւ ոչ միայն նոցա համար կաղօքէ,
այլ եւ նոցա աղօթքը բարեխօս կրնէ. «Յարեւելից
մինչեւ իմուսս արեւու, ուր եւ կարդան զանուն
Տեառն սրբութեամբ, Տեր աղօթիւք նոցա եւ բարեխօ-
սութեամբ մեզ ողորմեցիք»: Հայոց եկեղեցւոյ գէնքը
սերն եւ առ Աստուած ապաւինութիւնն եղեր է մին-
չեւ ցայժմ. ինչո՞ւ այս գէնքը չեմք համեմատեւ Հոռով-
մայ եւ Ամերիկայի ֆարոգչաց գէնքերուն հետ եւ տե-
ներ՝ քէ որն է քրիստոնէական, եւ որն է բարբառ-
ական: Բաց իվերոյգրեալ ֆարոգիչներէն մեր մեջ
գուցէ գնուին մարդիկ որ մեր հոգեւորականաց վե-
րայ բարուրանքներ կբարդեն՝ նոցա նպատակին գոր-
ծակից լինելու համար. բայց շատերը, խիստ շատերը
միամտաբար այն խմաստուն կարծուածներուն խօսքերը

կրկնեն: Մեք, սենեկի մեջ բուր շողացողներս կամ մեր սրով՝ փոխանակ քեզամեաց՝ մեր անձը եւ մեր բնականիք վիրաւորողներս, այս սկզբունքի կորստական լինելը հասկացողքս, եւ ազգիս գոյութիւնը պահպանելու համար հոգացողքս ինչո՞ւ լուռ կեցեր եմք. ինչո՞ւ չեմք հրատարակել բանիւ եւ գրով, քեզ ուր կրնայի այս կորստական սկզբունքին վախճանը: Ես իմ հառերես մեկուն մեջ գրեւ եի. «Եթէ մին մարդու մի հայրենի ժառանգութիւնը խլելու լինին՝ աղաղակ կրբառնայ, վեհեր կյարուցանէ, բողոքներ կանէ եւ ոչինչ բանի չլսնայեր իւր հայրենի ժառանգութիւնը ձեռքէ չհանելու»: Պարոններ, ահա կեսսնեք կարողիկները եւ փրօթարանները մեր դարաւոր կայքը, մեր արիւնով եւ շաւ արիւնով ստացած եւ պահպանած ժառանգութիւնը խլելու վրայ են. մեք մեր սեպհականութիւնը պահպանելու հոգը ինչո՞ւ իրարու վրայ կրձգեմք: Ո՞վ առեւ է մեզմէ մեր սեպհականութիւնը պահպանելու իրաւունքը. ինչո՞ւ կսպասեմք լուսոյ այն տեղէն, ուսկից որ (բոս կարծեաց ոմանց) յոյս չկայ:

„Երբորդ, Հայոց ազգիս պատմաբանական կեանքին նայելով, եւ կնամեցնեմ զայն այնպիսի գերդաստանի որ ժամանակաւ ունեցեր է զօրութիւն, հարսութիւն, իշխանութիւն, քաղ, գաւազան եւ լայնածաւալ աշխարհք, բայց յետեւիմ բաղդը կամ դարանագործ քեզամով յափեսակեր են նորա ամեն ունեցածը. անոր համար մնացեր է միայն մեկ տուն, —Էկեղեցին. այս քան մեզ նա բնակել է հազար ուրհարիւր տարի. աչք չունի ուրիշներուն մեծութեանը, հարսութեանը եւ այլ փառքերուն. գոն է իրեն վիճակին. այն քան մեզ կզսէ իրեն հոգեկան միտքաւորութիւնը, այն քան մեզ կլսէ միշտ երկնային փառքութիւնը, այն քան իւրաքանչիւր քաղք նուիրական կհամարուի իրեն համար: Այժմ պապականները եւ փրօթարանները կաշխատեն այդ տունը, Հայերուն այդ միակ ապաստանարանը յափեսակել ձեռքերէն, եւ անոր կրքեն. «Գնա օտարի տունը մեջ անկիւն մը գտիր, եւ այն տեղ բնակ. մեք այս տունը ինքնանց պիտի փնտռեմք»: Եթէ սոցա անխիղճ գործողութեանը վրայ բողոք լինի, ոչ քեք քիստոնեկից, ոչ քեք լուսաւորեալ ազգաց, այլ արիւնաբոլ բարբարոսներու ասեանը, արդեօք դուրս կելլէ այնպիսի իրաւաբան մը որ արդարացեալ նոցա գործըր. —ոչ բնաւ. ուրեմն ինչո՞ւ պիտի չհանաչեմք դոցա չար նպատակը, ինչո՞ւ պիտի չհասկըցնեմք մեր միամիտ եղբարցը որ դոցա դիտաւորութիւնը ոչ քեք աւետարան փառքել է, այլ հին ազգ մը՝ որոյ կեանքը մեծ նշանակութիւն ունի, աշխարհես վերցընել է. եթէ աւետարան փառքողներ են դոքա, քոյ երբան հեքանոսաց, մահմետականաց եւ Հրեից մեջ. ինչ բնկեր են այս խեղճ ազգին էսեւն: Այդ անխիղճ փառքիչներուն համար է գրեթէ մեր Փրկչին քսածը. «Վա՛յն ձեզ դպրաց եւ Փարիսեցոց կեղծաւորաց. զի յաճիք բնդ ծով եւ բնդ ցամաք առնել եկամուս մի. եւ յորժամ լինիցի, առնեմք զնա որդի գեհեմի կրկին եւս քան զձեզ» (Մատթ. ԻԳ. 15):

Այդ փառքիչները Հռովմէն եւ Ամերիկայէն մեծամեծ զանձեր կառնուն՝ իբր քեք անհաւատները հաւատքի բերելու համար, եւ տարուէ տարի իրենց կառավարութեանը հաշիւ կուտան, քեք հրեան անհաւատները քրիստոնէական հետեւող բրին. այդ հաշիւին մեջ եւ մեր Հայերը՝ իհարկէ մեկը հարիւր նշանակելով: Այժմ դասեցեք, իրաւունք է ազգի մը որդիքը, որ ամենեւն առաջ գրկեց աւետարանի նշանակութիւնը, որ այն նշանակութիւնը պահպանելու համար արեւան հեղեղներ քափեց, դասել անհաւատներուն կարգը: Այս քիստոնեի եւ նշանակութեան փառքի գործ է արդեօք, քեք խորամանկ փառքաւորի եւ օգտաւորութեան քեզամով:

„Հայեր, Հայեր. քողիք որ դոցա ուսումը, դոցա դրամը, դոցա խոստացած օգնութիւնը ինքուս լինի իրենց հետ: Դուք այն Հայերուն արդիւն էք որ Շապուհներու, Յազկերտներու, Լանկրամուրներու, Շահաբաններու եւ այլ անքիւ բռնաւորներու ժամանակը՝ ձեր կրօնը չփոխեցիք ժամանակաւոր դիւրութեան հետ, քեք եւ հրապուրողներ շաւ եղան. այժմ այս լուսաւորեալ դարուս մեջ, երբ ամենայն տեղ դադրած է կրօնից դեմ յայտնի բռնաւորութիւնը, ինչո՞ւ այսչափ քուլցեր էք ձեր կրօնը պահպանելու առաքիւնութեան: Դուք ինչպէս յանձն կառնուեք ձեր անունը անհաւատներուն ցուցակը գրել տալու: Գիտեմ, պիտի քսեք, ինչպէս որ մեկ քանիին բերեմք լսել եմ: «Մեք քրիստոնէ չեմք բնդունիր նոցա կրօնը. մեք խեղճ մարդիկ եմք. մեք կստանամք նոցա փողը, մեր որդիքը արիւնքար կտոմորին նոցա ուսումնարանները, մեք կխաբեմք զանոնք որքան ժամանակ որ հարկաւոր է, եւ յետոյ կրկին կվերադառնամք մեր քրիստոնէ սիրած Էկեղեցին»: Պարոններ, դիցուեք քեք այդ քսածներդ նշանակեալ լինի. բայց կվայելէ արդեօք Հայ մարդուն այդ խաբեական հանապարհը. մանաւանդ որ, երբ միանգամ մոլար կարծիքները մտնեն մարդու, եւս առաւել մասաղ մանկանց գլուխը, հնար կայ արդեօք կրկին դուրս հանելու: Հայեր, եթէ կուգեք հին եւ նշանաւոր ազգի մը գոյութիւնը պահպանել, միմիայն հարն է միանալ մեր հոգեւորականներուն հետ, չհաւատալ օտարներուն եւ օտարամիտներուն փառքանցը, գրկել անլոյծ սիրով մեր սուրբ կաթողիկէ եւ առաքելական Էկեղեցին իրեն նշանակեալ դաւանութեամբը եւ իրեն խորհրդական ձեւերովը եւ արարողութիւններովը. մինչեւ մեր վերջին կեանքը չքաժմուիլ անկից. անոր իւրաքանչիւր քաղք նուիրական եւ անմասոյց համարիլ, եւ ահա այն ժամանակը կարող եմք տեսլ՝ որ նշանակեալ Հայ եմք եւ սուրբ Լուսաւորչի որդիք եւ քողունք. «Որ ունիցի ակնաշն լսելոյ՝ լուիցեք»: Եթէ այս ծանր նիւքիս վրայ ուրիշ խորհրդածութիւն բնդողներ չլինին, եւ ես փոքր մի գրադանեմ քեքեւամ, կրկին կսկսիմ իմ փառքները. «Որ անօրինեցնի է՝ անօրինեցի, եւ որ արդարանալոցն է՝ արդարանացի»: Մնաք բարով «:

„Ճշմարիտ քարեկամ Հայոց

„Յ. ԿԱՐԵՆԵԱՆՅԱՆ“:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՏԵՍԱՆԿԱՐ ԼԵՈՓՈԼ ՌՈՊԵՐԻ.

Այս փառաւոր տեսանկարը Փարիզի ամենէն զեղեցիկ ու չքնաղ հարստութիւններէն մէկն է, ինչպէս նաեւ անոր նկարիչը Լէոփոլ Ռոպէր՝ ժամանակակից գաղղիական դպրոցին ամենէն անուանի նկարչաց մէկն է, այնպէս որ *նոր Փռուհն* ըսուելու արժանի եղաւ:

Լէոփոլ Ռոպէր Նեոշաթելի մօտ զեղ մի ծնած է 1794-ին, բայց իւր դաստիարակութիւնը Փարիզ կատարեց: Անկից անցաւ Իտալիա, ուր եւ կատարելագործեց ուսումը եւ արժանի նախանձորդ եղեւ այն անմահ Իտալացի նկարչաց՝ որոց հոյակապ պատանուները յաւիտեանական օրէնք են եւ օրինակ գեղարուեստից:

Լէոփոլ Ռոպէրի բազմաթիւ նկարուցը մէջ աւելի անուանիներն երկու են: Առաջինը կը ծուրի *Չկնորս*, յորում յայտնի կերեւի Վենետիկոյ երկնքին ու սովորութեանցը տպաւորութիւնը, ուր երկար ժամանակ անցուցեր էր Ռոպէր, եւ ուր կնքեց իւր կեանքը 1835-ին, զո՞ տըխուր զգացման մը՝ որ չխնայեց ոչ իւր առողջ երիտասարդութեանը, ոչ հանճարոյն եւ ոչ փառացը: Իսկ երկրորդը, որ եւ աւելի անուանին, այս *Հնձող* ըսուած տեսանկարն է:

Ամառուան իրիկուն մըն է, — այն զեղեցիկ իրիկուններէն զոր նոքա միայն գիտեն որ Իտալիոյ երկնից քաղցրութիւնն են ճաշակած, — հնձողաց ընտանիք մը օրուան աշխատանքէն կղաճնայ ուրախութեամբ, հետը բերելով նաեւ իւր աւարը, իւր հարստութիւնն ու ակնկալութիւնը: Այն ծանր սայլին լծուած երկու գոմէշները իրենց հանդարտ կեցուածքովն ու նայուածքովը՝ կարծես թէ կզգան իրենց երիտասարդ տիրոջ գուարթութիւնը, որ անհոգ կերպով մը վրանին կռնուած՝ ձեռքովն ալ կշոյէ նոցա խիստ ու սեւ ստեր: Անդին երկու նուագածու իրենց ուրախ եղանակները նուագելով ու խաղալով՝ կհրաւիրեն ընտանիքը ուրախ գուարթ ընդունելու Աստուծոյ ղրկած սննդարար պարգեւը:

Այն փողերուն ձայնը՝ քովընտի կեցող հընձողուհուն — որ աշխատասէր ձեռքերովը գիրկը որաներով լեցուցեր է — միտքը կբերեն իւր մէկքանի օրէն կատարուելիք հարսանեաց հանդէսը, ուր նոյն՝ եւ գուցէ աւելի մեծ ու-

րախութիւն մը պիտի զգայ այն փողերուն ու սրինգներուն դաշնակները լսելով ու ձայնակից լինելով այն կտրիճ երիտասարդին որ սայլին ու հանդիսին առաջնորդն է, ու հնձոց ժամանակ՝ արեւուն մէջ աւելի ալ քրտինք թափողը: Բայց իր քոյրը վերը ոտքի վրայ, գիրկն առած առջինեկ նորածին տղան, իւր ամբիժ նայուածքովն ու պարկեշտ կեցուածքովը՝ կարծես թէ կուզէ ըսել որ այն երաժշտութիւնը, այն պարերն ու խաղերը, այն երիտասարդութեան ցնորակո՞ծ գուարճութիւնները՝ ալ իրեն համար չեն. ինքը իւր բոլոր մտածութիւնն ամփոփած է իծանր գորով իւր ամուսնոյն — որ քովը գոմէշին վրայ նստած՝ մտածութեան մէջ ընկըմած կերեւի, — եւ բոլոր իւր ապագայն՝ այն դեռածին ցանկալի զաւակին վրայ է ժողված:

Նայեցէք մէյմ՝ ալ այն սայլին մէջ բազմող ծերունուն վրայ որ այս երջանիկ ընտանեաց նահապետն է. հնձոց լեցուն պարկերուն վրայ կռնուած, գուարթ աչքերը վերէն կբայցընէ կարգաւ երաժշտաց, պարողաց, ոսկեզեղ հընձոցն ու մարը մանող արեւուն վրայ, ու կարծես որ կուզէ ըսել թէ բոլոր սոցա զգացած ուրախութեանց կրկնապատիկը կզգայ նա իսրտի, թէ իւր որդիքը հասունցած են ու տունը հաստատուած ու ապահով, անդաստանները հարուստ են ու արգաւանդ, եւ թէ հունձքին վերջը՝ կցուցընէ նաեւ հանգիստ առնելու եղանակը, եւ թէ՝ երկրաւոր աշխատանքներէն իրեն թէ իւր կենաց աշունն ալ եկեր հասեր է, եւ թէ այն արեւն որ վերջին շողերը կուտայ՝ իւր արեւն է որ իջեր է ու կմտնայ:

Քանի քանի անգամ այս ու ասոր նման գուարթ ու տխուր մտածութիւններ ըրեր եմք այս հիանալի տեսանկարին սկզբնատպին դիմացը կեցած զմայլած ատեննիս՝ իՓարիզ . . . ինչպէս նաեւ այն ցաւալի նկարչին գերեզմանին վրայ՝ իՎենետիկ թափած եմք քանի մի կաթիլ արտասուք, այն զարմանալի հանճարոյն այն տխուր վախճանը առջեւնիս տեսնելով: Աչաց հետ սրտերնիս ալ իւր տխուր տուրքը հատուցած էր հոն քանի մը տող ոտանաւորով, որ իրենց ընկերակից բազմաթիւ տաղերուն հետ՝ զո՞ եղան քաջածանօթ կղզեկի մը անողորմ ալիքներուն . . .

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՆՑԻՑ

Եւրոպայի քաղաքականութեան խնդիրը դարձեալ Խաւիոյ գործերուն ու Կարիպայտիին քաջութեանցը վրայ է: Կարիպայտիին գրեթէ բոլոր Սիկիլիան ոտք հանեց ու տիրեց անոր. այնպէս որ այժմ չիսունհագարեն աւելի զօրք ունի, քանի մը պատերազմական նաւ եւ շատ մը ստակ՝ որ Խաւիոյ ամեն կողմերէն, եւս եւ դրսի երկիրներէ ընդունեցաւ: Նափովի տերութիւնը մեծ վախի մեջ է. ուստի եւ քաջաւորը խոստացաւ տայ իւր հալատակներուն սահմանադրական կառավարութիւն, տպագրութեան ազատութիւն եւ ուրիշ մեծամեծ արտօնութիւններ, բայց շատը կըսեն թէ ուշ է, մոլորվորը միտք չունի այն բռնութեամբ տրուած ազատութիւններով զոն լինելու կամ այն խոստմանց հաւատալու:

— Տաճկաստանի քրիստոնէից քաջած նեղութիւններուն համար՝ Ռուսիոյ արտաքին գործոց ոստիկանը բողոքի նման յայտարարութիւն մը հրատարակած էր միւս եւրոպական տերութեանց, յորդորելով զանոնք որ միարան խորհրդով հնարք մը գտնեն այն նեղութեանց վերնալուսն: Օսմանեան տերութիւնը ինքնին փութացաւ պատասխան տալու. թէ իրեն ալ ջանքն ու դիտաւորութիւնը այն է որ այս բանիս համար Փարիզու դաշնադրութեան մէջ խոստացած պայմանները կատարուին. ուստի Գըպրըզը Մեհմետ փաշան յուշարկեց եւրոպական Տաճկաստանն որ այն կողմի քրիստոնէից վիճակը քննէ հասկընայ, եւ պէտք եղած բարեկարգութիւններն ընէ:

ԼՈՌՈՒ-ՄԵԼԻՔԵՆՑ ԶՕՐԱՎԱՐԻՆ ՆՍՄԱԿԸ.

Քաջ եւ անուանի հայկազն զօրապետը Միքայէլ Տարիկեան Լոռու-Մելիքեանց (որ եւ Լորիս-Մելիքով) գեղեցիկ եւ զօրաւոր պատասխանով մը հերքեց Ե Օտեսսայի ռուս լրագրոյն՝ իրեն այս տարի դեպ իՊոլիս ըրած ճանապարհորդութեան համար տուած գոհակական լուրերը: Արդեւ Մասիսը Պոլսոյ անգղիական լրագրի մը տուած կեղեկարծ տեղեկութիւններուն անհիմն լինելը ցուցուցեր էր, մեր ծիւծուկն ալ իւր ուստերէն մասին մէջ Օտեսսայի լրագրոյն այս կողմանէ ըրած սխալները քանի մը խօսքով ուղղեր էր. բայց մեծ ուրախութիւն է մեզի տեսնելը որ քաջ զօրապետը ինքնին պարզեց Ե ճշմարտութիւնը իյանդիմանութիւն խռովասեր կամ ջարամիտ հակառակորդաց: — Դիտմամբ կը բանեցընեմք հոս խոսկաւոր բառը, վասնզի յայտնի կը տեսնեմք որ այն անգղիական լրագիրը եւ Օտեսսայի բողոքակիցը ազգիս մէջ նոր խռովութիւն եւ անհիմն կոսովածներ սերմանելու մտքով կիրառարակեն այսպիսի լուրերը: Օրինակի համար, Հայոց եւ Յունաց պատրիարքները քրիստոնէական քաղաքավարութեամբ իրարու հետ յանկարծ ջտեսնուին. — իսկոյն պատրաստ են պապականն ու բողոքականը Հայուն ականջին վար բտելու, ոմանք նաեւ իրենց լրագրացը մէջ հրատարակելու, թէ Յունաց միտքը Հայերը յոյն դարձընել է . . . : Բայց փառք Աստուծոյ որ Հայն ալ խելք ունի, եւ Ձմիւռնիոյ Արշալուստյն պէս ու Պոլսոյ Մասիսը պէս լրագիրները, եւս եւ մասնաւոր ջատագովներն ալ պակաս չեն, որ կարող են իրենց ազգին պատիւը արժանաւորապէս պահպանել ու պաշտպանել: — Լոռու-Մելիքեանց զօրավարին նամակը անա միայն անոր համար կրարգմանեմք ու կրատարակեմք հոս որ մեր ազգութեանը բշնամիներն եւս, որ ուստերէն ընագիրը չեն հասկընար, կարդան ու խրատուին:

«Պարոն. — Ձեր հրատարակած Օտեսսայի լրագրոյն 46 թուահամարին մէջ Պոլսոյ թղթակցիդ նամակէն առնուած լուր մը կարդացի Մելիքով:

ըսուած զօրավարի մը վրայ: Եւ որովհետեւ կովկասու երկիրը Մելիքով զօրավար չկայ, իսկ իՊոլիս այն ատենները եւ կայի Լորիս-Մելիքովս, անոր համար տեղեկութիւնը իմ վրաս կառնում:

«Աչքիս չէի ուզեր հաւատալ՝ երբ կարդացի այն թուահամարին մէջ որ իբր թէ իմ Տաճկաստան երթալուս նպատակն է եղեր երկու եկեղեցեաց մէջ միաբանութիւն ընել . . . : Յետոյ, առաջին լուրը փոխելով, եւ իբրեւ անոր սխալը շտկելու մտքով, ձեր լրագրոյն 52 թուահամարին մէջ տպուած է թէ ես կաշխատիմ եղեր էջմիածնի ու վանայ կաթուղիկոսութիւնները միաւորել, այնպէս որ առաջինին տրուի բոլոր Հայոց ազգին վրայ հոգեւորական իշխանութիւնը, իսկ երկրորդին բոլոր աշխարհական իշխանութիւնը: — Շատ այլանդակ մտածութիւն. մի՞թէ կարելի՞ բան է որ օտար տէրութեան հպատակ մարդ մը ուրիշ թագաւորութեան տակ եղած պատրիարքութեան մը աշխարհական գործերուն խառնուի:

«Իմ սիրտս ամենեւին չցաւիր այսպիսի լուրերու վրայ, վասնզի իսկացի մարդը չհաւատարանոնց, եւ գիտէ թէ անոնք ամենեւին չեն յարմարիր՝ ոչ իմ վիճակիս, եւ ոչ ունեցած ջերմեռանդութեանս այն դաւանութեան յորում ծնած եմ: Բայց այս անհիմն լուրերը անտարակոյս իմ հաւատակից եղբարցս սրտին մէջ զանազան կասկածներ պիտի ձգեն՝ թէ հոս Ռուսաստան եւ թէ Տաճկաստան: Հրամանքը լաւ պէտք է հասկընաս, Պարոն խմբագրիչ, թէ ես ամենեւին յօժարութիւն չունիմ որ իմ անունովս եւ ոչ ամենափոքր բարոյական անհանգստութիւն մը պատճառէ իմ հաւատակիցներուս՝ ձեր թղթակցին անխոհեմութիւնը. եւ անա անոր համար գրիչը կառնում որ եղածը ամենայն ճշմարտութեամբ պատմեմ ու անհիմն մեկնաբանութիւնները հերքեմ:

«Անցած տարի՝ ես իբրեւ Լուսաւորչական Հայ՝ յուղարկեցայ Կոստանդնուպոլիս ընդառաջ եւ յուղեկցութիւն իՊոլկաս նորընտիր Կաթուղիկոսին ամենայն Հայոց Մատթէոսի. որով մեր տէրութիւնը փափաքեցաւ պատիւն ընել վեհափառ Հայրապետին աստիճանին եւ ազգիս Հայոց. իսկ այս տարի գնացի հոն՝ մեր երկրէն փոխադրուող Ձերքէզներուն գործերը կարգի դնելու համար, եւ ոչ թէ եկեղեցական ո՛ր եւ իցէ խնդրոյ վրայ խօսելու մտքով:

«Այս այսչափ բան միայն կրնար եւ պարտական էր ըսել ձեր թղթակիցը իմ Պոլիս երթալուս վրայ: Ձեմ ուզեր ըննութեան ելլել թէ ի՞նչ աղբիւրներէ կառնու նա ձեզի տուած տեղեկութիւնները. արդեօք Տաճկաստանի այլալեզու շուկաներէն թէ հոն տպուող օտարազգի լրագիրներէն, որ վաղուց ծանօթ են մեզի իրենց անհոռնի սուտերովը եւ մեր կողմերուն վրայ ունեցած կատարեալ տգիտութեամբը: Ի՞նչ եւ իցէ, կ'իսնդեմ պարոն՝ որ այս լուրերուն ստոյգ միտքը դուրս հանես եւ այս նամակս լրագրոյդ մէջ հրատարակես:

«Մնամ. . . եւ այլն:

«ՄԻՔԱՅԷԼ ԼՈՌՈՒ-ՄԵԼԻՔԵՆՑ:»

Հրամայեցաք տպագրել. իթեղոսիս, ի14 Յունիսի 1860. Գարրիէլ Վ. Այվազեան:

Խապարանի Խալիպեան Ռասումարանի Հայոց: